

Matka pohjoisen rajaseuduilla

Suomen, Ruotsin, Norjan ja Venäjän pohjoiset alueet ovat perinteistä väestön muuttoliikkeiden aluetta. Väestöryhmät idästä, lännestä ja etelästä ovat kohdanneet toisensa näillä alueilla aina kivi-kauden ajoista lähtien. Täällä on liikkunut saamelaisia, norjalaisia, suomalaisia, karjalaisia ja venäläisiä. Täällä ovat kohdanneet myös erilaiset kulttuurit ja uskonnoista ainakin idän ortodoksisuus ja lännen luterilaisuus.

Kiinnostukseni Lapin ja Pohjois-Norjan muuttoliikkeitä kohtaan on jatkunut kauan ja juontaa harrastukseeni kerätä tietoja suomalaisten siirtolaisten eri puolilla maailmaa sijaitsevista muistomerkeistä. Tänä kesänä minut sai liikkeelle kaksi asiaa: toisaalta Suomen tiedetoimittajien liitolta saamani apuraha, jonka turvin minun tuli käydä tutustumassa Ruijan Vesisaassa siirtolaismonumenttiin ja Ida Tuomaisen museoon ja toisaalta tieto siitä, että elokuun lopulla juhliataan kolttasaamelaisen nykyisille asuinsijoilleen asuttamisen 50-vuotista historiaa.

Saamelaiset

Saamelaiset ovat alkuperäiskansaa; heillä on oma historia, kieli, kulttuuri, elinkeinot, elämäntapa ja identiteetti. Suomessa saamelaisia lasketaan olevan 6 500, Norjassa yli 40 000, Ruotsissa 15 000 ja Venäjällä 2 000. Saamen kieliä on useita, eivätkä eri kieliryhmiin

kuuluvat yleensä ymmärrä toisanaan. Suomen Lapissa on kolme saamen murretta, mikä jakaa saamelaiset kolmeen heimoon. Suomeen asuttamisensa 50-vuotisjuhlaa viettävät kolttasaamelaiset ovat pieni ryhmä lähinnä Inarin kunnassa Sevettijärven ja Näätämön alueella. Inarinsaamelaiset ovat pienin Suomen saamelaisyryhmistä. Sen sijaan tunturisaamelaisia on kaksi kertaa niin paljon kuin edellä mainittuja yhteensä. Usein saamelaisyryhmistä käytetään muitakin nimityksiä, joita on annettu mm. asuinalueen maastotyyppin tai harjoitetun elinkeinon mukaan.

Saamelaiset ovat muuttaneet eteläisestä ja keskisestä Suomesta vähitellen kohti pohjoista keskiajan loppuun mennessä välttellen verotusta ja yhteenottoja suomalaisen maanviljelijäväestön kanssa. Ruijan rannikolle heitä on levittäytynyt viikinkiajan lopulla ja Ruotsin ja Suomen Lapin suurten jokien suut on asutettu keskiajalla.

Viranomaisten taholta saamelaiset ovat saaneet erilaista kohtelua eri aikakausina. Tänä päivänä he taistelevat kiivaasti omasta identiteetistään ja oikeuksistaan.

Siida – Inarin Saamelaismuseum ja Ylä-Lapin luontokeskus

Matkani ensimmäinen varsinaisen kohde oli Siida, Inarin Saamelaismuseum ja Ylä-Lapin luontokeskus, joka avasi ovensa huhti-

kuussa 1998 Inarin kirkonkylässä. Museon piha-alueella sijaitseva Inarin ulkoilmamuseo (perustettu 1959, avattu yleisölle 1962) sai tällöin seurakseen professori Juhani Pallasmaan suunnitteleman modernin uudisrakennuksen, jonne sijoittuvat museon ja luontokeskuksen yhteiset kulttuuri-ekologiset näyttelyt.

Siidan ainutlaatuiset näyttelyt kertovat pohjoisen luonnon ja saamelaisen alkuperäiskansan sopeutumisesta elämään ääri rajoilla. Johdantonäyttely kertoo kronologisessa järjestyksessä alueen geologisesta, biologisesta ja kulttuuriekologisesta kehityksestä, joka rinnastetaan aikajanalla muun maailman samanaikaisiin tapahtumiin. Varsinainen päänäyttely jakautuu kaamoksen ja yöttömän yön puoliskoihin, ja edelleen neljään päävuodenaikaan. Ulkokehällä esitellään maamme pohjoisimmat luonnonmaisemat sekä alueen eläinten ja kasvien elämää. Näyttelyn sydämessä, sisäkehällä, esitellään saamelaiskulttuuria yhteydessä ympäröivään luontoon. Näyttelyn toteutuksessa on nerokkaalla tavalla yhdistetty kuva, liike ja ääni moniaistiseksi elämykseksi.

Tuomaisen eli Viinikan kaupunkitalo Vesisaareissa on saanut nimensä omistajiensa mukaan. Tämä museoitu ja hyvin hoidettu suomalaistalo on peräisin 1840-luvulta ja käsittää navetan/tallin, saunan, leivintuvan ja pajan. Sen rakennustapa ja hirret ovat peräisin Vienanmeren rannikolta. Talossa olevat näyttelyt esittelevät suomalaisten maahanmuuttoa sekä maataloutta ja kalastusta, jotka olivat heidän pääelinkeinonsa täällä. – Kuva: Pentti Kalhama.

Näyttely "Sää'mjie'llem – Kolttaelämää"

Varsinaisten päänäyttelyjen lisäksi Siidassa on myös vaihtuvien näyttelyjen tila. Tänä kesänä oli esillä Saamelaismuseon ja Kolttien kyläkokouksen kokoama kolttasutuksen 50-vuotisjuhlanäyttely "Sää'mjie'llem – Kolttaelämää". Huomion kohteeksi on otettu määrältään vähäinen kolttaasaamelaiden joukko. Näyttelyyn pääteemoina ovat kolttien perinteinen elämänmuoto vuotuiskiertoon perustuneissa Suonikylän, Petsamon ja Paatsjoen siidoissa, evakko- ja asuttamisaika sekä kulttuurin ja sosiaalisen elämän murrokset uusilla asuinsijoilla Inarin kunnan itäosissa. Ennen talvi- ja jatkosotaa 1939–44 koltat asuivat sodan jälkeen Neuvostoliitolle luovutetulla Petsamon alueella. Sieltä heidät evakuoitiin talvisotaa pakoona Tervolaan, mutta he palasivat jatkosodan aikana takaisin koteihinsa. Sodan loppuvaiheessa he joutuivat muuttamaan jälleen, ensin Inariin ja syksyllä 1944 Lapin sodan ja

loista Keski-Pohjanmaalle (Kalajoelle), missä osa koltista joutui viipymään vuoteen 1946 saakka.

Kolttaasaamelainen kulttuuri poikkeaa monessa suhteessa muiden saamelaiden kulttuurista. Kuitenkin nykyään Suomen kolttien elämäntapa ei ulkoisesti juuri poikkea suomalaisesta, joiden kanssa he elävät rinnakkain Sevetijärven ja Näätämon alueilla. Vanhemmat naiset käyttävät usein kolttapukua arkipäivänäkin, nuoret vain juhlatilaisuuksissa. Ortodoksinen usko on osa jokapäiväistä elämää. Vanhat kolttatavat, joihin he ovat aikojen kuluessa saaneet vaikutteita mm. venäläisiltä, karjalaisilta ja komeilta näkyvät erilaisissa juhlatilaisuuksissa.

Vielä 1960-luvulla poronhoito oli kolttien tärkein elinkeino ja muutenkin elettiin lähes puhdasta luontaistaloutta. Vuosikymmenen lopulla alkoi kuitenkin suuri muuttoliike työn perässä etelään ja ulkomaille. Nykyisin pelätään, että kun kolttanuoret lähtevät opiskelemaan, he jäävät sille tielleen. Toisaalta kolttaasaamelaiden identiteetin vahvistumisen myötä myös nuo-

ret ovat kokeneet kolttaaperinnön arvokkaaksi. Nykyään lapset ja nuoret opiskelevat mielellään kolttaa koulussa ja käyttävät juhlassa kolttasusteita.

Kohti kveenien maita

Pohjois-Norja on kautta aikojen ollut norjalaisten, suomalaisten, saamelaiden ja venäläisten sulautumis- ja yhteistoiminta-alue. Matkani näille alueille alkoi Etelä-Varangista, kohteena ensi vaiheessa Kirkkonieki ja Etelä-Varangin museo. Etelä-Varangin väestö muodostui 1800-luvun alkupuolella kolttasutuksen ja merisaamelaisista, suomalaisista maahanmuuttajista (kveeneistä) ja norjalaisista. Tästä johtuen alue on ollut monien heimojen kohtaamispaikka, missä kulttuurit ovat vahvasti vaikuttaneet toisiinsa. Vanha metsästyskulttuuri pysyi kauan kolttaasaamelaiden kulttuurina, mutta uusien väestöryhmien tullessa tapahtui voimakas erikoistuminen kalastukseen, maanviljelykseen sekä metsän- ja poronhoitoon

Vesisaaren siirtolaismonumentin on valmistanut kemiläinen kuvanveistäjä Ensio Seppänen. Patsaan jalustan vasemmalla puolella on teksti: "Tämä muistomerkki pystytettiin vuonna 1977 tunnustukseksi siitä merkityksestä, mikä suomalaisten maahanmuutolla on ollut Finnmarkin läänin kehitykselle ja kasvulle." Sama teksti on oikealla puolella norjankielisenä. – Kuva: Pentti Kahama.

on suomalaissyntyistä, ja suomi on edelleen elävä kieli kylässä. Pykeijasta löytyy vielä suomalaistyyppisiä sukunimiä ja mm. uskonnossa on suomalaisvaikutteisia piirteitä.

Vesisaari

Matkalla Vesisaareen pysähdyimme Varangin saamelaimuseoon, joka sijaitsee Varanginvuonon pohjukassa. Seutu kuuluu merisaamelaisten ydinalueeseen. 1800-luvun lopulla heidän elämäntapansa leimasi suurinta osaa Ruijan vuonoalueita ja samalla niitä alueita, joille suomalaisia (kveenejä) muutti.

Kveenien pääasutusalue on ollut Itä-Ruijassa Varanginvuonon rantamilla. Alkuun useimmat olivat muuttaneet Tromssaan ja Länsi-Finnmarkiin, mutta 1830-luvulta alkaen Varanginvuonon runsaat kalansaaliit houkuttelivat kveenejä idemmäksi Vesisaaren tienoille. He asettuivat asumaan Vesisaaren keskustan ympärillä oleviin vuononvarren pikkukyliin. Alueella on tänäkin päivänä voimakas suomalaisen kulttuurin ja rakennustavan leima.

Kveenit olivat kuitenkin vuosisadan vaihteessa tavallaan unohtuneet yleisestä tietoisuudesta, kunnes vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen heidät keksittiin uudelleen, kun etnisistä vähemmistöistä alettiin maailmanlaajuisesti kiinnostua. Samoihin aikoihin uussiirtolaisten saapumisen kanssa alkoi 1960- ja 1970-luvuilla etninen herääminen, mikä näkyi Pohjois-Norjassa ensimmäiseksi saamelaisten etnopolliittisena aktiivisuutena. Ruijan suomalaisten ja kveenien parissakin kiinnostuttiin kieli- ja kult-

Kirkkoniemi ja Pykeija

Etelä-Varangin museossa sain ensimmäisen kosketuksen kveeneihin. Kveeneiksi kutsutaan sitä suomenkielistä väestöä, joka vaelsi pohjoiseen Ruijaan Jäämeren rannoille viljelemään maata, työskentelemään kaivoksissa ja kalastamaan. Varhaisimpia yksittäisiä viittauksia suomenkielisistä asukkaista on tutkimusten mukaan jo keskiajalta, mutta ensimmäisen varsinaisen muuttoaallon katsotaan alkaneen 1700-luvulla ja toisen huippukauden ajoittuvan vuo-

sien 1830–60 väliseen aikaan. Kolmas muuttoaalto oli 1960–80 luvuilla, jolloin suomalaiset maahanmuuttajat kohtasivat tiettyjä suomalaisuuden piirteitä vanhan kveenikulttuurin perinteessä.

Kirkkoniemestä suuntasimme kohti Pykeijaa, joka on ainoa Etelä-Varangin kalastajakylä. Idyllinen kylä meren rannalla on Ruijan ainoita paikkakuntia, joita ei poltettu maan tasalle sotien aikana. Niinpä sen rakennuskannassa on edelleen nähtävissä 1800-luvulta säilyneitä suomalaispiirteitä. Suurin osa Pykeijan asukkaista

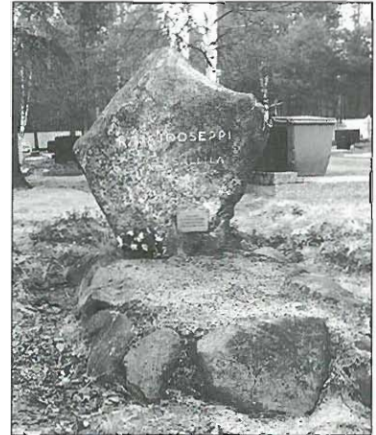
Siirtolaismonumentin paljastustilaisuuteen osallistuivat Norjan kuningas Olavi, presidentti Urho Kekkonen sekä Ruotsin kuningas Kaarle XVI Kustaa. Vesisaaren kirkon edustalla oleva "kuningaskiven" säilyttää muiston tästä tapahtumasta. – Kuva: Pentti Kalhama.

Urho Kekkonen kansallispuistossa on rajanylityspaikka nimeltä Raja-Jooseppi. Joosepin elämäntarina sitoo mielenkiintoisella tavalla yhteen matkareittini. Josef Sallila syntyi Parkanossa 1.1.1877. Seikkailunhalu ajoi nuoren miehen Rovaniemelle ja myöhemmin rautakaivoksille Ruotsin Jällivaaraan. Sieltä hän siirtyi Pohjois-Norjaan, Ruijaan, josta löysi itselleen vaimon Tiltan, eli Maria Matilda Lehihoisen. He asettuivat ensin Petsamoon ja vuoden 1915 tienoilla Luttojoelle. Jooseppi oli etevä erämies, puoskari, helmenpyytjä ja

kalastaja, jolla oli suuri porokarja, lemmiä ja lampaita. Kertomukset hänen suhteistaan muihin yksinäisellä asuinalueella liikkuviin ihmisiin ovat monien tarinoiden värittämiä. Jooseppi joutui vuonna 1944 muiden Lapin asukkaiden tavoin evakkoon Pohjanmaalle. Hän kuoli 10.5.1946 ja hänet on haudattu Ivalon hautausmaalle.

Kun suomalaiset sotien päätyttyä rakensivat rajanylityspaikan Joosepin asuinalueen läheisyyteen, sai vartioasema nimekseen Raja-Jooseppi. – Kuva: Saariselän Sanomat.

tuuriasioista sekä etnisestä järjestötoiminnasta. Tällöin "pääkaupunkiin" Vesisaaren perustettiin Norjalais-Suomalainen yhdistys, jonka tehtävänä oli edesauttaa alueen eri väestöryhmien yhteisymmärrystä. Melko nopeasti yhdistyksen keskuudessa syntyi

muistomerkkijätös, jonka tuloksena vuonna 1977 valmistui yli 8 metriä korkea ja 23 tonnia painava vaikuttava monumentti.

Matkani herätti monia ajatuksia, mutta päällimmäiseksi jäi vahva tunne siitä, että saamelaiset, kveenit ja 1960-luvulta alka-

en Norjaan muuttaneet suomalaiset haluavat löytää, säilyttää ja vahvistaa omaa etnistä taustaansa ja eri tavoilla ylläpitää keskustelua myös virallisilla tavoilla.

Maija-Liisa Kalhama